Nybro kommuns
kulturmiljöprogram

FLYGSFORS

Madesjö socken

Länsstyrelsen
Kalmar län

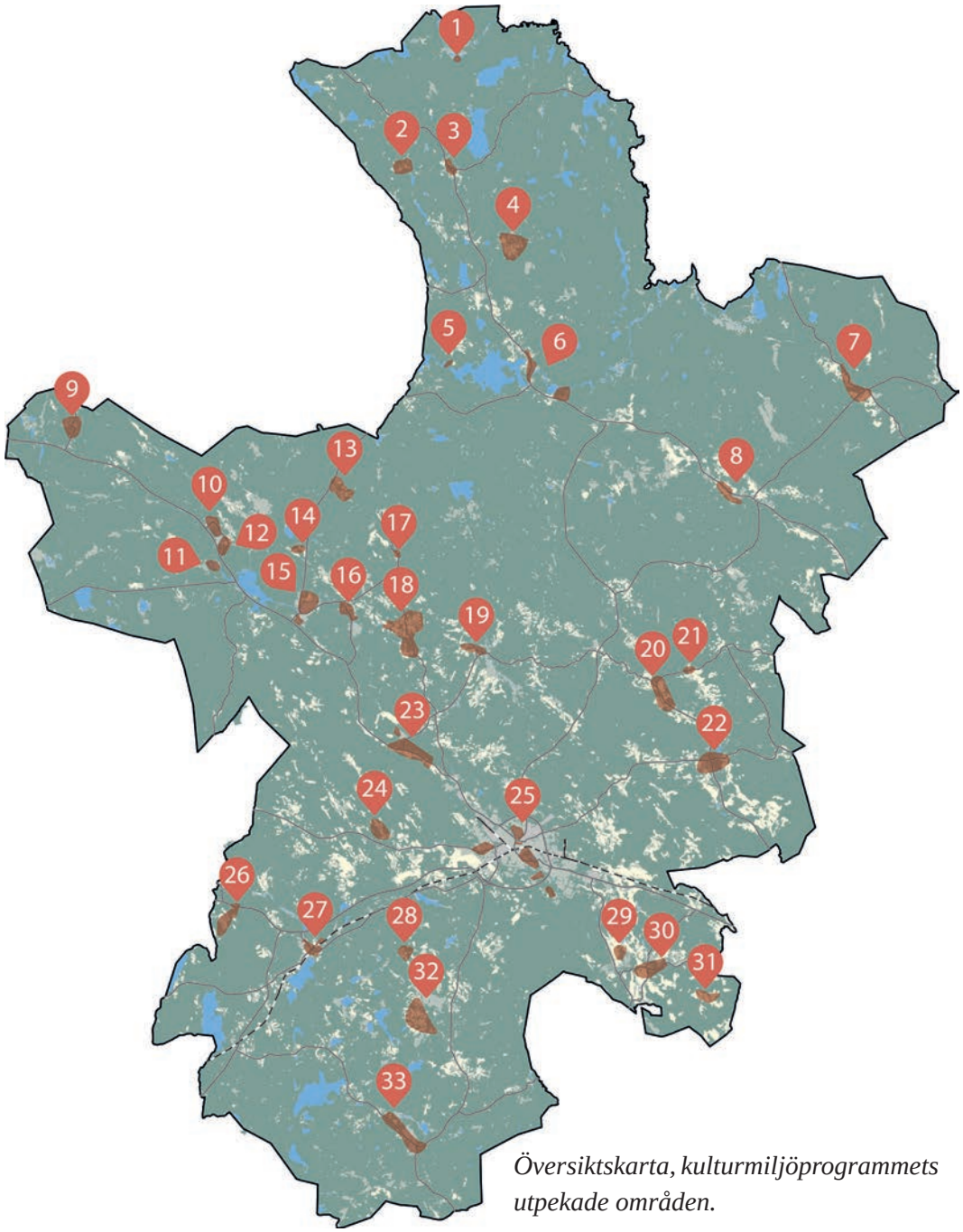
NYBRO
KOMMUN

KALMAR·LÄNS·MUSEUM

Kulturmiljöprogrammet omfattar 33 områden på olika platser i kommunen.

Länsstyrelsen i Kalmar län beviljade medel till arbetet och Kalmar läns museum anlitades för det praktiska genomförandet.

1. Skoga
2. Lindshult
3. Kråksmåla
4. Torshult, Torshultamåla
5. Uvafors
6. Alsterbro, Sandslätt
7. Rugstorp, Abbetorp
8. Bäckebo
9. Målerås
10. Gullaskruv bruksort
11. Barkeström
12. Hälleberga
13. Applaryd
14. Gullaskruv säteri
15. Orrefors
16. Flygsfors
17. Gadderås
18. Skedebäckshult
19. Flerohopp
20. Gunnabo
21. Duvetorp
22. Kristvallabrunn
23. Brånahult
24. Holmen, Göttorp
25. Nybro stad
26. Kopparfly
27. Örsjö
28. Ebbehult
29. Gårdsryd
30. S:t Sigfrid
31. Brändebo
32. Agebo
33. Alsjöholm

Översiktskarta, kulturmiljöprogrammets utpekade områden.

Läsanvisning

HUVUDOMRÅDE

Här lär du först känna kulturmiljön. Huvudområdet är ett större område som ger en övergripande kunskap om kulturmiljöns landskapliga förutsättningar och bredare historiska utveckling.

KÄRNOMRÅDE

Här får du en djupare beskrivning av områdets värden. Kärnområdet har särskilt höga kulturhistoriska värden, med koncentrationer av kulturhistoriskt värdefulla byggnader, fornlämningar och/eller landskapsobjekt.

HISTORIK

Här hittar du berättelser om människor och andra viktiga företeelser som präglat kulturmiljön. En förklaring till varför de höga kulturhistoriska värdena finns på platsen.

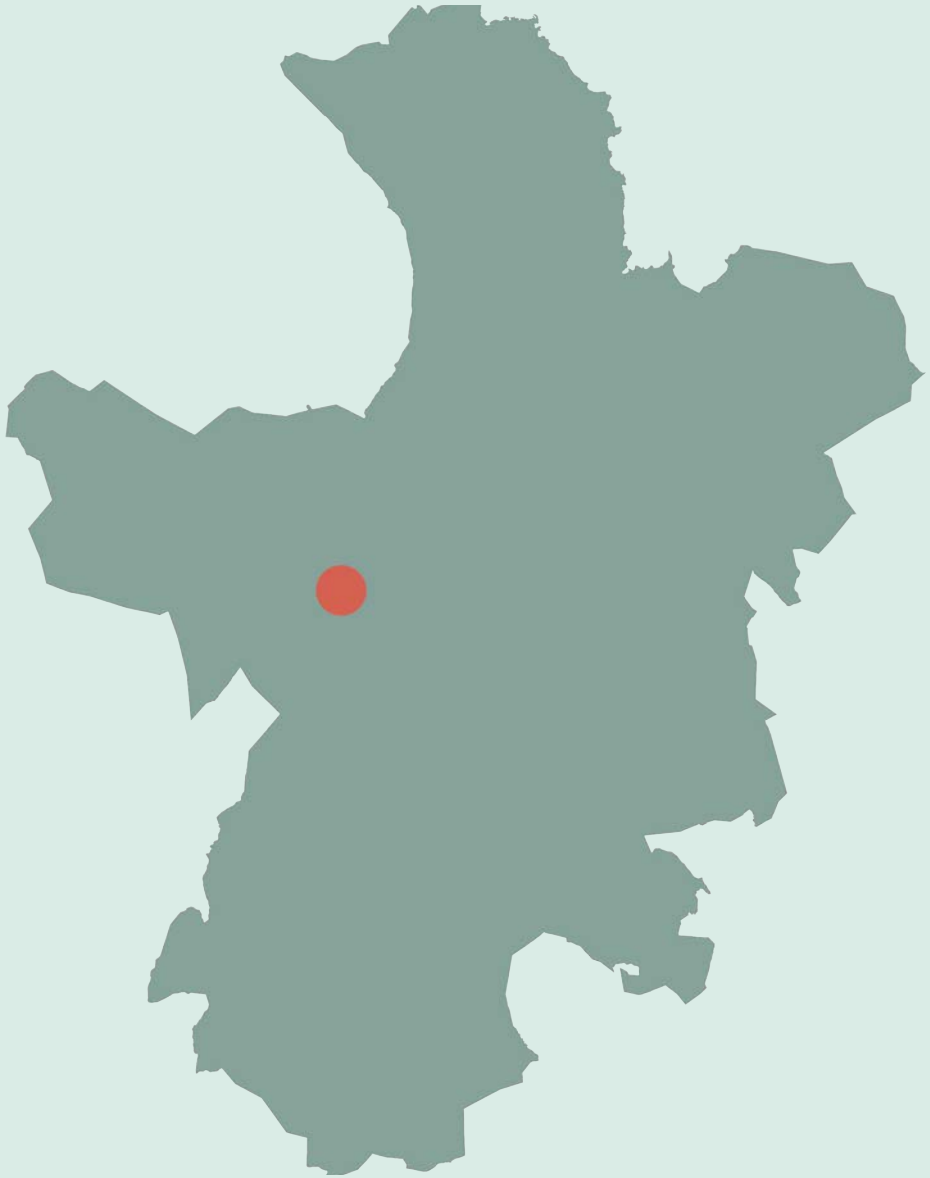
I FRAMTIDEN

Här ges förslag på förhållningssätt inför framtiden för hur kulturmiljön kan bevaras och utvecklas.

I texten finns siffror inom parentes (1), de hjälper dig att hitta rätt i kartorna för huvud- och kärnområdet.

Bilder är tagna av Kalmar läns museum om inget annat anges.
Text: Susann Johannisson, Kalmar läns museum
Arkeologi: Helena Victor, Kalmar läns museum
Layout: Nybro kommun
Reviderad: 2024-12-12

Kulturmiljöerna i Nybro kommun är levande miljöer under ständig förändring. Därför finns det risk att utskriven eller tryckt kopia av kulturmiljöprogrammet inte är den senast uppdaterade versionen. På nybro.se finns den senaste versionen digitalt.

Flygsfors är en renodlad före detta glasbruksort en kilometer öster om Orrefors och är en av kommunens sju mest välbevarade glasbruksmiljöer med en tillhörande vattenmiljö vid Vapenbäcksån/Ljungbyån.

Flygsfors är utpekat i Länsstyrelsens projekt "Inventering och värdering av kulturmiljöer vid vattendrag" (INVÄVA) som värdefull kulturmiljö, 2015, och ligger i ett område som är utpekat av Riksantikvarieämbetet som särskilt värdefulla vatten (H:ny:116).

I Flygsfors gamla bykärna Flögstorp, nordost om bruksmiljön, finns ett av länsstyrelsen utpekat område (1997) med värdefull natur, med högsta naturvärde, klass I (nummer 46 i Nybro kommun). Glasbruksleden passerar genom samhället.

Huvudområde

Huvudområdet är ett större område som ger en övergripande kunskap om kulturmiljöns landskapliga förutsättningar och bredare historiska utveckling.

Rönnelyckan
Riveberg
Barkabäcken
Fångstgrop
Brixslät
29
23
2
Björnamålen
Ljungbyån
Hemmingstorp
Smedstorp
1
Smedsfors
Bråtemåla
Dalalyckorna
1 Bråtemåla kvarnplats
2 Gamla skolan
23 läget för gamla byn
29 gamla banvallen
Flygsfors huvudområde
Flygsfors kärnområde
Fornminne

Flygsfors är en utpräglad glasbruksort, som anlades 1888 i utkanten av en bondby med namnet Flögstorp, eller Flygstorp. Platsen valdes för dess tillgång till vattenkraft. Hela glasbruksorten är byggd och präglad av glasbrukets era, som varade över 90 år, mellan 1888–1979. Majoriteten av de byggnader som använts till glasproduktionen finns ännu kvar, liksom ett stort antal arbetarbostäder och andra hus som haft med livet på glasbruksorten att göra. Flygsfors är också en representant för en av de glasbruksorter i Glasriket som startade med tillverkning av järnmanufaktur/smedja innan produktionen lades om till glasbruk.

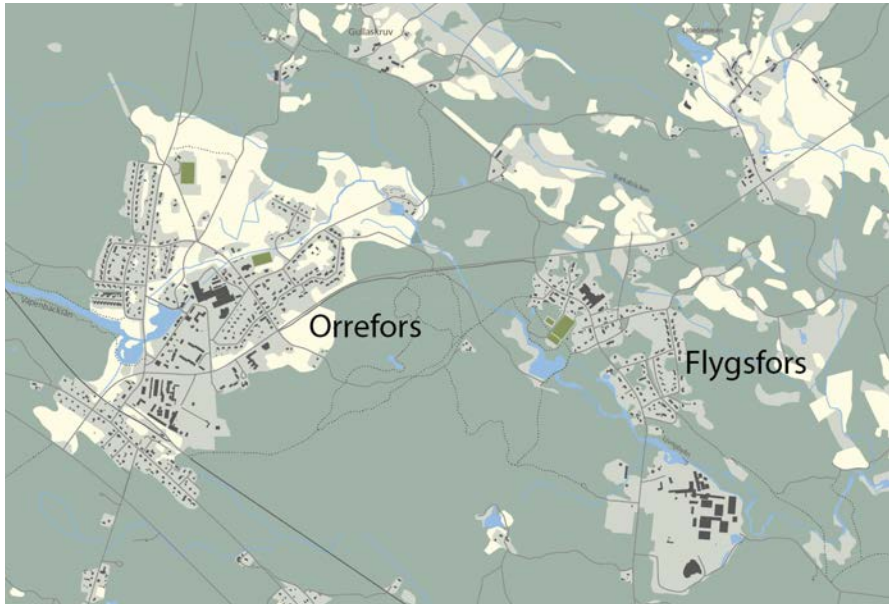
Vattendraget i Flygsfors har, liksom på andra platser, utvecklats och nyttjats på olika sätt i olika tider. Från att bönderna använde sig av vattenkraften till skvaltkvarnar under 1700- och 1800-talen, via glasbrukets utnyttjande från sent 1800-tal till sågverk och kraftstation och det moderna samhällets elproduktion, till dagens användning som rekreationsområde. Kopplingen till vattnet är idag inte lättläst, men läget vid vattnet har varit avgörande för etableringarna av både järnmanufaktur och glasbruk.

Inom huvudområdet finns minst två äldre kvarnlägen, det tydligaste ligger nedströms Flygsfors, i Bråtemåla (1), idag med kraftstation och modern stor sågverksmiljö. Öster om denna, utanför huvudområdet, nedströms Ljungbyån, ligger ytterligare en plats som troligen är ett äldre kvarnläge, på Smedstorps mark.

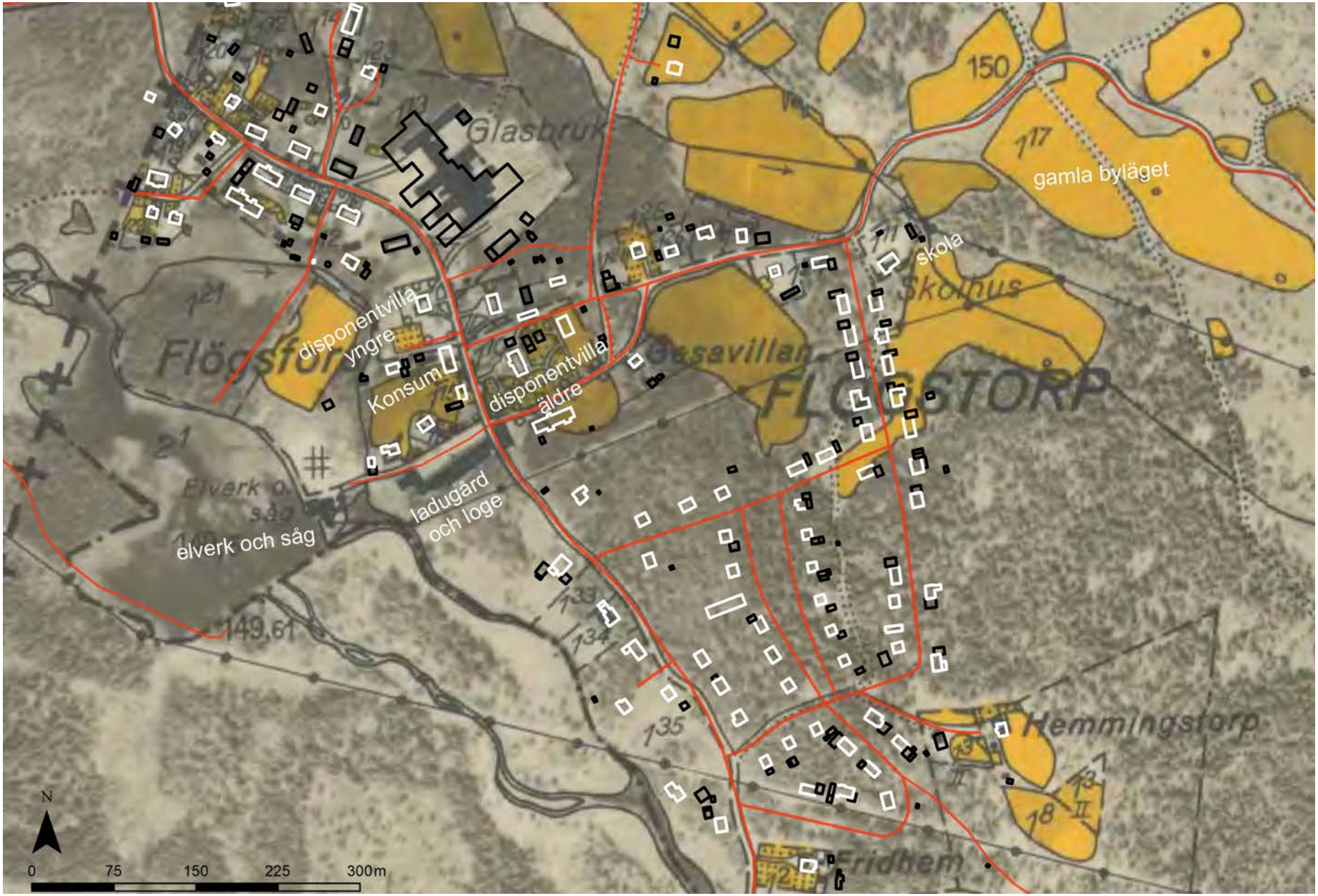
Exempel på kulturhistoriskt intressanta byggnader inom huvudområdet är bland annat ett äldre skolhus (2). Enligt uppgift byggd år 1902, med tillhörande lärarbostad och gymnastiksal.

Fornlämningarna i området domineras av blästbrukslämningar med framför allt slaggvarpar, vilket vittnar om tidig järnframställning i området, kanske ända tillbaka till tidig medeltid. Flera av dessa är utpekade i Riksantikvarieämbetes fornminnesregister (Fornsök).

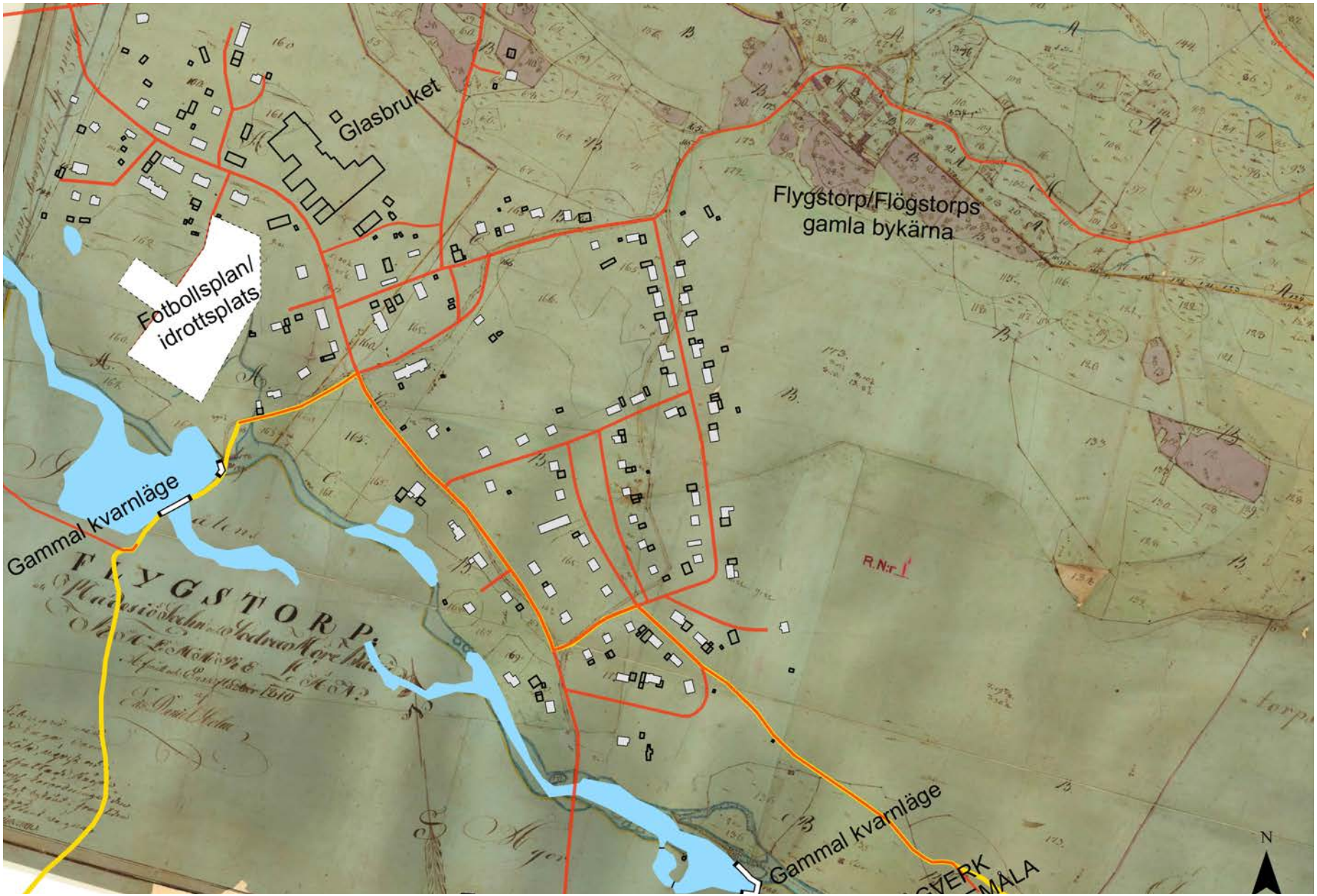
Där den lilla bondbyn Flögstorp låg, strax nordost om Flygsfors, kan man ännu se lämningar efter den övergivna byn (23). Byn, som också kallats Flygstorp och Fligstorp finns omnämnd första gången 1535 men kan ha varit ännu äldre. Förmodligen var det skogsnäringar som timmer och järnhantverk som lockade och ledde till att bebyggelse etablerades här under medeltid. Delar av kvarnvägen mellan byn och den gamla kvarnplatsen finns kvar.

Flygsfors ligger bara en liten bit ifrån Orrefors, utmed samma vattendrag. De båda glasbruksorterna har också delvis sammanvävd historia. Dock gick länsgränsen tidigare mellan de båda orterna.

Vapenbäcksån slingrar sig genom Flygsfors på en karta från 1938–41. Det syns tydligt att glasbruket växt upp intill vattnet, som var den gamla bondbyns kvarnplats. Bondbyn låg öster om brukssamhället.

Karta från 1812, med dagens vägar (röda), bostadshus (vita) och uthus (svarta). Kartan visar tydligt den gamla byns (23) läge en bit ifrån vattendraget, den gamla kvarnvägen och glasbrukets läge närmre vattendraget.

Kärnområde

Kärnområdet har särskilt höga kulturhistoriska värden, med koncentrationer av kulturhistoriskt värdefulla byggnader, fornlämningar och/eller landskapsobjekt.

Kulturvärden inom kärnområdet

Kärnområdet Flygsfors har högt kulturhistoriskt värde som en av Glasrikets 19 mest välbevarade glasbruksmiljöer med en bevarad glashytta. Bevarade byggnader som haft med glasproduktionen att göra är ett hyttkomplex med glashytta, sliperi, kontor med mera samt packbod. Hyttbyggnaden med sågtandat tak har arkitektoniska och industrihistoriska värden.

I glasbruksorten Flygsfors finns olika sorters byggnader som hört till livet på glasbruksorten. Till exempel två disponentvillor, ett flertal arbetarbostäder och en Konsumbyggnad. Dessa ger oss information om levnadsförhållandena i en glasbruksort under 1900-talet och har därför samhällshistoriska och industrihistoriska värden.

Kärnområdet präglas helt av glasbrukets kulturmiljöer. De äldre vägsträckningarna bidrar till upplevelsen av miljön inom kärnområdet. Kopplingen till Orrefors järnbruk och glasbruk, som ägde Flygsfors under en period, är intressant, liksom kopplingen till vattenkraften.

Järn

Glas

Skog

Vatten

Möten

Symbolerna hänvisar till den speciella kulturmiljöprofil som togs fram för Nybro kommun 2019.
I Flygsfors finns exempel på kulturmiljöer ur kategorierna järn, glas, skog, vatten och möten.

14
27
4
7
3
32
30
17
9
31
10
28
18
24
20
6
8
15
25
21
5
22
26
33
16
13
12
11
19
Ljungbyån
Hemmingstorp
amålen
3 Numrering av objekt
Flygsfors kärnområde
Fornminne

3 glashytta, hyttbyggnad

4 packbod

5 damm, lämningar vattenkraft

6 sågverkets virkesförråd

7 arbetarkaserner, 6 arbetarbostäder

8 Patrongården disponentvilla

9 yngre disponentvilla

10 hyttlämning

11 driftchefens villa

12 Försäljningschefens villa

13 Skånekvarteret, egnahemsområde

14 Folkets Hus

15 f.d. Konsum

16 f.d. brandstation

17 Axel Hermans stuga

18 fotbollsplan, idrottsplats

19 Fridhem, Hammargrenahuset

20 f.d. kuskbostad, Gesavillan

21 f.d. rättarebostad

22 f.d. ladugårdskarlens villa

24 gamla kvarnvägen

25 grund och lämning efter manufaktursmedja

26 läge för tidigare ladugård

27 äldre bostad åt glasarbetare, kallades Sveas

28 "Soltrappan", stenterass vid ån

30 Degelkammare

31 Frysfack

32 Karlbo, arbetarbostad

33 Erlandssonnavilla

Glasproduktionen

Glasbrukets produktionslokaler (3) dominerar centrala Flygsfors. Hyttkomplexet är sammanbyggt för att få så effektiva lokaler som möjligt med samma golvnivå och korta transportvägar. Detta är typiskt för efterkrigstidens glashyttor. I komplexet ryms olika funktioner under samma tak, som hytta, sliperi, packbod, degelverkstad, försäljningslokal och visningsrum samt kontor. Arkitektoniskt präglas byggnaden av en slags funkisstil, med vita putsade väggar. Det sågtandade taket över sliperiet tillhör ett av ytterst få som finns i hela Glasriket. Det sågtandade taket utgör själva symbolen för begreppet ”fabrik”. Vissa delar av huset präglas av karakteristiska stora smårutiga fönster, som behövdes för att ge så mycket ljusinsläpp som möjligt i efterbearbetningslokaler och syningsrum. Magasinslokaler är hopbyggda med hyttkomplexet. Bakom dem finns en bevarad packbod (4).

Hyttkomplexet i Flygsfors innehöll alla olika funktioner under samma tak, vilket är typiskt för efterkrigstiden, efter 1945.

Det sågtandade taket är urtypen för en industri. Det gav så mycket ljus som möjligt till de moment i produktionen som krävde god syn.

Till produktionsmiljön hör också lämningarna vid vattendraget (5). Även om kraftstationen är borta är denna lämningsmiljö viktig, eftersom den är en bidragande orsak till glasbrukets etablering. Sågverkets virkesförråd (6), dammen och dammluckorna finns kvar, samt spår av verkskanalen.

Såg och kraftstation vid dammen, troligen 1910-tal. De två ljusa bostadshusen och den röda ladugården i fonden syns också på ekonomiska kartan från cirka 1940. Till vänster om sågen skymtar sågplan med timmer. (Foto nr C109, Kalmar läns museum).

Sågverkets virkesförråd (6) är den enda äldre byggnad som finns kvar som hört till verksamheterna vid vattnet.

Samma vy, med dammvallen och dess vattenspegel idag.

Glasbruksorten

Glasbruksorternas byggnader speglar på ett mycket tydligt sätt de klasskillnader som rådde på bruksorten under 1800-talets slut och 1900-talets början.

Arbetarbostäder

Samhället Flygsfors präglas av sex ganska stora arbetarkaserner (7) på båda sidor om Bruksvägen. Kasernerna är byggda i trä och har innehållit flera lägenheter för glasbruksarbetare. Glasbruket byggde bostäder till sin anställda och bostad ingick i glasarbetarnas lön. Utseendet på kasernerna varierar, men de flesta är klädda med smal liggande panel och målade i ljusa oljefärger. Några har flera entréer. Det var vanligt att arbetarbostäderna på bruksorterna fick olika smeknamn, så även här i Flygsfors. Två hus fick namnet Apotekshusen, eftersom de byggdes med återanvända plank och brädor från apoteket i Nybro som revs kring sekelskiftet 1900. En kallas Långaskruvabyggningen, eftersom den flyttades hit från det nedlagda Långaskruvs glasbruk. På backen, bakom glasbrukets lokaler, fanns en arbetarbostad kallad Karlbo (32). I Karlbo bodde många av de män som åkt från norrland för att arbeta på glasbruket.

En av ortens sex arbetarkaserner som präglar Bruksgatans karaktär.

En annan av ortens sex arbetskasarner.

Tre av arbetarkasernerna längs med Bruksvägen fotograferade 1913 och idag, ungefär 100 år senare.

Tre av ortens sex arbetarkaserner som präglar Bruksvägens karaktär.

Glasbruksorternas byggnader speglar tydligt de klasskillnader som rådde på bruksorten under 1800-talets slut och 1900-talets början. Vanligast var att en hyttmästare med familj hade dubbelt så stor bostad som övriga familjer, 2 rum och kök mot 1 rum och kök. Familjerna bestod oftast av många barn, men oavsett antalet barn bodde familjen ändå i 1 rum och kök. På vindarna fanns ”ungkarlsrum” för ensamstående glasarbetare. Det var mer ovanligt med kvinnliga spår. Ett av husen fick namnet ”Möboda” efter att en kvinnlig kontorist bodde där under en period. Ungkarlsrummen hade inte kök och tvingade fram behovet av en matservering, vilket också fanns inrymd i en av arbetarkasernerna.

Huset ”Möboda”. Här fanns också ungkarlsrum och tvättstuga. I uthuset bakom fanns frysfack för brukets anställda.

> ***Ett av husen fick namnet ”Möboda” efter att en kvinnlig kontorist bodde där under en period.***

Här på ”torpet” Fridhem (19) bodde smeden Otto Hammargren med hustru och sju barn. Hammargren var först på plats med en industriell verksamhet, om än i liten skala. Huset är välbevarat från sent 1800-tal med en bevarad liten torparladugård.

Ett av de äldre små husen som användes som arbetarbostad, kallat Sveas (27).

Kuskbostaden, Gesavillan (20), är ett äldre välbevarat litet hus från 1800-talets slut. Kusken var en viktig person under en tid då råvaror och glas skulle hämtas och köras mellan järnväg och glasbruk.

Förutom kasernerna finns också andra mindre, äldre arbetarbostäder samt flera arbetarbostäder i funkisstil, som tydligt representerar efterkrigstidens villkor för glasarbetarna. Även privatbyggda villor finns. Söder om kärnområdet ligger det så kallade Skånekvarteret (13), som är ett bra exempel på ett egnahemsområde i 1950-talsstil, med tidstypiska byggnader och trädgårdar. Många av husen har senare förändrats, men även exempel på originalutföranden finns. De låga järnstaketen och grindarna samt trädgårdarna är en viktig del av denna kulturmiljö. Även vägen som är utformad som en esplanad, med trädplantering i mitten av två villagator, är tidstypisk och en viktig del av denna kulturmiljö.

I Skånekvarteret (13) finns exempel på en del villor som är bevarade i originalutförande, i tidstypisk stil och färgsättning, och med trädgårdar med detaljer som till exempel låga smidesstaket mot gatan.

Disponentvillorna

I kontrast till många av familjernas ett rum och kök finns brukets två stora disponentvillor med sju-åtta rum för bara en familj. Dessa är mer påkostade än övriga hus, arkitektoniskt och kvalitetsmässigt. Till dem hör också anlagda trädgårdar med strukturer, träd och växter. Den äldre, från 1890-talet, kallas Patrongården (8). Huset har byggts om och har inte kvar sitt ursprungliga utseende. Trädgården hade slingrande gångar, fruktträd och planteringar. Den yngre villan (9), från 1937, speglar Flygsfors historia som hade ett uppsving på 1930-talet. Dess trädgård har en annan struktur än den äldre, med trädkrans runt om och en särskild fyrkantig yta för fruktträd. I dess trädgård ska den outforskade platsen för den första glashyttan (10) finnas. Förutom disponentvillorna finns flera exempel på tjänstemannavillor, som driftschefens (11) villa. Dessa är mer påkostade och rymliga än de andra arbetarbostäderna.

Den yngre disponentvillan (9) från 1930-talet, välbevarad i sin stil med typisk funkisinspirerad utformning av både hus och trädgård. I bakgrunden Konsum.

Den första disponentvillan ”Patrongården” från 1890-talet, med typisk utformning med ljusa fasader och läge på en höjd, med tillhörande romantisk trädgård, med slingrande gångar, träd och blomplanteringar. Fotograferad på 1910-talet. Samma byggnad idag, ombyggd och förändrad.

Försäljningschefen/förmannen på måleriet hade egen villa (12), i kontrast till de små enklare lägenheterna i arbetarbostäderna som fanns att tillgå för till exempel glasslipare.

Livet på bruksorten

Glasbrukets tid i Flygsfors är sammanlänkad med det moderna samhällets framväxt under 1900-talet. Andra bevarade byggnader som berättar om livet på bruksorten under 1900-talet, och som uppfördes med delvis bidrag från glasbruket, eller som kulturhistoriskt kan kopplas ihop med glasbrukets epok, är: Folkets Hus (14), en Konsumbyggnad (15), brandstation (16), affärer, telefonstation, café, postkontor, järnvägsstationshus (17) samt idrottsplatsen (18). I princip alla glasbruksorter hade Folkets Hus. Det sägs att Glasriket var ett av världens biotätaste områden.

Utmed ån finns en stensatt terass (28), ”Soltrappan” som byggdes på 1950-talet. Den byggdes av ideela krafter med hjälp av glasbrukets tillgångar. Under sent 1960-tal fick glasbruket en beställning av glassand som inte hade tillräckligt hög kvalitet för att användas i glasproduktionen. Glassanden dumpades på Dammön, vid solterassen. Många Flygsforsbor använde stranden för att sola och bada. Alla dessa platser är exempel på mötesplatser från 1900-talet.

Till de äldre husen på orten hör en skola (2) från sekelskiftet 1900, ”torpet” Fridhem (19), också kallat Hammargrenahuset. Där bodde Otto Hammargren som startade den lilla manufaktursmedjan (25) vid ån 1863. Huset är välbevarat i sin stil från slutet av 1800-talet. Grunden efter Hammargrens smedja (25) finns kvar under ett nyare byggt uthus. En rättarbostad (21) och ladugårdskarlens bostad (22) berättar om behovet av att glasbruket även bedrev eget jordbruk. Jordbruket sköttes av en så kallad rättare. Kuskbostaden (20), som är mycket välbevarad, kallas Gesavillan, och kan vara från år 1890. Det finns också en bevarad villa där chauffören bodde.

I kärnområdet finns äldre vägar och vägsträckningar, till exempel delar av den gamla kvarnvägen (24) som gick från gamla bondbyn (23) ner till kvarnen i ån. Järnvägen fanns bara några få år i slutet av 1910-talet men banvallen (29) syns fortfarande tydligt i landskapet.

Folkets Hus (14).

Konsumbyggnaden (15).

Alla glasbruksorter hade egna fotbollslag och -planer (18). Livet kring fotbollen var en viktig del av livet på bruksorten.

I princip alla glasbruksorter hade Folkets Hus. Det sägs att Glasriket var ett av världens biotätaste områden.

Historik

Här hittar du berättelser om människor och andra viktiga företeelser som präglat kulturmiljön.
En förklaring till varför de höga kulturhistoriska värdena finns på platsen.

Vattenkraft och smedja

I Vapenbäcksån som rinner genom Flygsfors finns två ställen med vattenfall, som länge nyttjats. Redan på 1700-talet finns belägg för en kvarn och såg här, samt en större kvarn strax nedströms, i byn Bråtemåla, registrerad som tullkvarn. Troligen har dessa platser använts av bönderna i närheten som kvarnplatser mycket tidigare än 1700-talet.

1863 startade Otto Hammargren en liten smedja här (25) vid ett litet biflöde till huvudfåran. Vattenkraften utnyttjades för att driva blåsbälg och en liten hammare. Det var en manufaktursmedja som bland annat tillverkade skeppsknän till små varv utmed Kalmarkusten. Otto Hammargren benämns i gamla handlingar först bonde, senare smed och till slut bruksägare. Tydligen hade han startat upp en liten smedja som utvecklades till en ”stångjärns- och manufaktursmedja”, enligt en beskrivning 1890. När glasbruket anlades 1888 ska den gamla smedjan ha använts till stamp, kanske degelkross, och som förråd. Troligen även till brukets behov av tillverkning och reparation av olika redskap och glasblåsarpipor.

Kring 1917 anlade glasbruket kraftstation och såg vid vattendraget. Elen användes till belysning och till en kapsåg. Från början användes virket till att bygga husen på bruksorten och till lådtillverkning när man byggde glaslådor. En del virke såldes också. 1918 inträffade en spännande händelse i Flygsfors. Elektrisk ström kopplades in i husen. Glasugnarna eldades ännu med ved. Dock underlättades hanteringen av denna ved när kapsågen kopplats in. Veden till ugnarna skulle ha en viss längd och nu behövdes den inte kapas för hand. Vattentillgången var inte alltid tillräcklig för att försörja samhället med el, därför bröts strömmen i bostäderna mellan klockan 21.30 och 06.00. Två dieselmotorer installerades som reservkraft. Detta behövdes också då ett hyvleri som drevs med ström byggdes vid sågen och då elektriskt drivna kylrör installerades i hyttan. På sågvinden fanns också en liten kvarn. Sågverket var i drift till 1954. Byggnaderna revs senare.

Vattnet nyttjades också av glasbruket på andra sätt. Kylvatten från ån pumpades in till en pumpstation i bruksbyggnadens källare. Bruket uppförde också ett badhus vid ån för de anställda.

Ljungbyån. Foto: Nybro kommun

Glasbruket och brandstationen

År 1888 startade August Zeitz och E V Lundqvist ett fönsterglasbruk i Flygsfors. Tidigare arrenderade de hyttan i Gadderås. Runt 25 glasarbetare flyttade med därifrån till Flygsfors. År 1889 producerades 439 lådor med fönsterglas. Redan efter ett halvår fick man dock ekonomiska svårigheter och bruket arrenderades ut till C A Svensson och Janne Elgqvist. ”Patron Svensson” blev ensam ägare 1892, fram till sin död 1914.

Den gamla glashyttan i trä, från 1888, brann ned 1910. En ny hytta byggdes i brandtåligt tegel. 1912 byggdes en rundugn i den nya hyttan och olika sorters småglas började tillverkas parallellt med fönsterglas. Efter 1915 blev konkurrensen från utlandet och dess maskintillverkande planglas svår. 1917 såldes bruket till Förenade Fönsterglasbrukens AB, och drevs till 1920, då bruket lades ner. Produktionen av glas låg helt nere mellan 1920 och 1930. Det finns vittnesuppgifter om att hela samhället förföll under denna tid. Uthustak rasade in och alla fönster i glasbruksbyggnaden blev utslagna.

1930 började en ny tid i Flygsfors. Målerås glasbruk köpte Flygsfors, reparerade hyttan och arbetarbostäderna och började producera småglas. På 1920-talet hade KF, Kooperativa Förbundet, svårigheter att få tag på konservburkar i glas – en mycket använd och efterfrågad produkt innan frysarnas tid. Därför bildade KF ett särskilt bolag som köpte Målerås glasbruk för att tillverka konservglas. Efterhand som produktionen ökade i Målerås överfördes denna produktion helt till Flygsfors. Vid samma tid gjordes en överenskommelse med en firma i Kalmar om tillverkning av servisglas för export till England.

1933 lade Böhlmans lampfabrik i Stockholm, som ägde Pukebergs glasbruk, ner driften i Pukeberg. Det visade sig få avgörande betydelse för Flygsfors. På den tiden fanns bara två belysningsglasbruk i Sverige, Pukeberg och Rosdala och kunderna till Pukeberg stod utan glas till sina armaturer. En del av dem flyttade över sina inköp till Flygsfors, bland annat Asea. Glasbruksarbetare med särskild kompetens vad gäller belysningsglas anställdes. Oskar Rosander blev disponent på bruket. Brukskomplexet byggdes till i olika omgångar. Kontoret så sent som cirka 1950.

Det är typiskt för glassliperierna att de hade stora fönster. Här synas glas. Bild: Digitalt museum

De flesta glasbruksägare var angelägna att snabbt kunna släcka bränder, som ofta uppstod i hyttan. Glasbruksarbetarna fick agera brandmän och springa ifrån jobbet i hyttan om en brand startade. Bruksorterna låg också långt ifrån centralorterna, vilket gjorde att man inte ville vänta på utryckning från dessa större stationer. Den första lilla ”brandstationen” här i Flygsfors, fanns i en av glasbruksets källare. I början av 1950-talet byggdes en ny modern brandstation (16), med två lägenheter ovanpå. När kommuner slogs samman på 1960-talet drogs flera mindre stationer in. I Flygsfors upphörde verksamheten 1969.

Hyttan fotograferad 1913 och 2019. En del förändringar skedde på 1940–50-talen, men karaktären finns ändå kvar. I huset på bild två låg Flygsfors första brandstation i källaren. På övre våningen i huset fanns det kontor och lunchrum. På nedre våning fanns det kontor, duschrum och bastu.

Järnväg och transporter

1917 påbörjades arbetet med att bygga järnväg, en industribana, mellan Orrefors och Flygsfors. Banan var 3 km lång, smalspårig med 600 mm bredd och byggd för ångloksdrift. I Orrefors anslöt den till Kalmar Järnväg. Nu blev det betydligt lättare att forsla de råvaror som behövdes till bruket, till exempel sand och soda. Åt andra hållet skickades trälådor med det färdiga glaset. Tyvärr användes järnvägen bara några få år innan bruket gick i konkurs 1920. Järnvägen lades ner och rälsen plockades upp på 1920-talet. Banvallen finns dock kvar i landskapet.

Gamla banvallen.

Bro över vattendraget på en av vandringslederna i området. Foto: Nybro kommun

Glasbrukets eget jordbruk

Som alla äldre glasbruksorter tillhörde ett jordbruk livet på bruksorten. En stor ladugård (26) fanns inte långt ifrån dammen. Under 1900-talet arrenderades det ut till olika arrendatorer. Dessa bodde i det hus (21) som än idag ligger kvar på backen ner mot dammen, liksom ladugårdskarlens bostadshus (22). Jordbruket, med djur, var i drift ända till 1974. Byggnaderna var då i dåligt skick och revs 1975.

I ett uthus till arrendatorsbostaden, kallad ”Erlandsonnavillan” (33), fanns under en period en stor frysbox med isfack. Här kunde de boende på bruksorten hyra varsitt fack. Detta var början på en ny tid då man allt mer gick ifrån att konservera kött och grönsaker. Under 1950-talet fick allt fler egna kylskåp och frysboxar hemma och användningen av frysfacken upphörde.

Glasarbetarna kunde hämta mjölk i ett särskilt rum vid glasbrukets egen ladugård. Detta drogs sedan av på lönen. Ladugård (26) och lada här fotograferade 1913, revs 1975.

Ladugården är borta, men ladugårdskarlens villa och rättarens villa finns kvar.

Arbetarbostäder och disponentvillor

Arbetarkaserner byggdes av virke från den egna sågen vid dammen i Flygsfors. Andra bostadshus flyttades hit. Många av dem var säkert dragiga och obekväma. Kasernen mitt emot hyttan byggdes som en av de första arbetarbostäderna efter det att bruket anlagts på 1880-talet. På 1930-talet användes ett par rum där till brukskontor. Patrongården (8) i Flygsfors uppfördes på 1890-talet till ”Patron Svensson” med familj. 1910 hade man i glasbrukets regi uppfört 14 hus på bruksorten. I dessa bodde 210 personer. Som en jämförelse bodde det 27 personer i samma 14 hus 1979[1]. Fyra av de tidiga arbetarkasernerna innehöll sammanlagt 24 enrumslägenheter, där 165 personer bodde på 1910-talet. Detta kan jämföras med Patronvillan där ”Patron Svensson” samtidigt bodde med hustru och fem barn i sju rum och kök. En del glasarbetare fick inte plats i brukets bostäder, eller valde att bo någon annanstans. De kunde ibland få långt att gå till jobbet. Runt Flygsfors fanns 22 torpställen. I många av dessa bodde också glasarbetare.

I en av arbetarkasernerna startade fru Vanda Uddmark en matservering i den lilla familjens lägenhet på 1 rum och kök. Efterfrågan var stor eftersom det fanns många ungkarlar anställda på bruket. De bodde oftast i enkla rum utan kök på vindarna. I familjens enda rum serverade Vanda morgonkaffe klockan 05.30, frukost klockan 09.00, middag klockan 13.00 och kvällsmål klockan 18.00.

Efter ett tag blev denna situation ohållbar och frågan väcktes om att i stället starta ett kollektivhushåll i samma byggnad. Bruket bidrog med ett rum och kök, samt rum till en kokerska. Enkla kokkärl köptes in och en föreståndare anställdes, Nanny Johansson från Algutsboda. Medlemmarna i kollektivet hjälpte själva till med diverse sysslor, som bärplockning och vedhantering, för att hålla kostnaderna nere. Mellan 20–30 personer var medlemmar och åt alla sina måltider här. Arrangemanget pågick till 1955, då glasbruket tog över och Ruth Mattson anställdes. Senare drev hon serveringen vidare i egen regi fram till 1971. Resten av huset fungerade som arbetarbostäder med 1–2 rum och kök och vindsrum där ungkarlar bodde utan kök. Byggnaden hade flyttats hit från Långaskruv i Älghult före år 1900.

En av arbetarkasernerna fotograferad 1913.

1 Enligt studiecirkeln ”I Glasriket-människan-miljön-framtiden”

År 1937 byggdes en ny disponentvilla (9) åt disponent Carl Sandberg. På 1940-talet uppförde bruket ett antal nya arbetarbostäder. De var moderna för sin tid med centralvärme, tvättstuga, rinnande vatten och avlopp. De byggdes i en form av funktionalistisk stil. Ibland fick husen träpanel istället för funkisens släta, putsade fasader och taken gjordes inte platta, utan fick traditionellt lutande sadeltak. Dessa hus speglar en brytningstid mellan gamla dåliga bostäder och moderna. Vägen mot välfärdssverige hade börjat. Liknande bostadshus finns på många andra bruksorter i Glasriket. Glasbruket uppförde även enfamiljsvillor, som till exempel driftschefen Josef Schreibes villa (11) från 1950-talet.

På 1940-talet byggde många familjer så kallade Egna hem, med stöd från både staten och glasbruket. Ett helt kvarter anlades och byggdes upp sydost om bruket under 1940-talets slut och 1950-talets början. Området planlades med en esplanad med en dubbel planterad allé. Det var företaget Skånska Cement (senare Skanska) som byggde husen. Därför fick området smeknamnet Skånekvarteret (13). I en reklamfilm för bruket från 1952 uttrycks stolthet över de nya husen och speakerrösten säger att: ”Såväl på vintern som på sommaren är dessa byggnader vackra”.

Arbetarbostäder från 1940-talet.

Folkets hus och andra mötesplatser

Folket Hus-byggnaden (14) visar på det uppsving som rådde på orten under 1930-talet. I Flygsfors bildades också en egen musikkår 1935. Musikkåren höjde stämningen under många år vid olika evenemang på bruksorten. Valborgsmässoafton var ett av dessa tillfällen.

Folkets Hus blev en av alla de betydelsefulla mötesplatser som fanns på orten. Facket och politiska föreningar var aktiva. Här har det hållits många fester, kabaréer och andra tillställningar genom åren. Under tre år på 1960-talet anordnades en tillställning där en ung kvinna korades till ”Miss Glas”. Under 1970-talet anordandes danstillställningar som fick namnet Skopan. Förutom Folkets Hus och hyttan, var skolan, biblioteket, badhuset, affären, posten, banken och bageriet viktiga mötesplatser i Flygsfors.

Folkets Hus

Post

Under 1930-talet hämtades posten i Orrefors järnvägsstation/ postkontor av familjen Slättman. De lämnade in all post i ”Kooperativa”, där samhällsborna kunde hämta den. Då bruket fick fart och orten växte blev det för trångt och en ny plats inne i hyttan inrättades. 1933 lyckades man få lantbrevbäraren att börja lämna Flygsforsposten i Flygsfors. Brukets post lämnades på brukskontoret, och övriga samhällets post till Augusta och Herman Rosander, som upplåtit ett rum för detta ändamål i sin arbetarbostad. På 1940-talet övertog Postverket ansvaret. Därmed kunde var och en sätta upp egna brevlådor.

Flygsfors tillhör en av få bruksorter i Glasriket som hade en egen skola (2). Skolan byggdes i början av 1900-talet. Innan den kom i bruk hade barnen fått undervisning av en ambulerande lärare. Skolan lades ner på 1950-talet då den ersattes med den nybyggda Norrbygdens skola, som användes gemensamt med Gadderås.

> ***Under tre år på 1960-talet anordnades en tillställning där en ung kvinna korades till ”Miss Glas”.***

Affärer

Den första butiken i Flygsfors låg i ett hus precis intill hyttan och var i drift till 1930-talet. Huset revs senare.

I grannbyn Orrefors bildades den kooperativa föreningen 1907, men glasbruket tillät inte att en affär byggdes på brukets mark. Orrefors första kooperativa affär byggdes därför mitt emellan Orrefors och Flygsfors och många Flygsforsbor blev medlemmar i denna förening. Att glasarbetarna på alla bruksorter engagerade sig för att få till en egen kooperativ affär blev ett sätt att visa solidaritet och samhörighet. När första världskriget bröt ut kunde Flygsforsborna inte längre handla i Orrefors affär, eftersom ransoneringskorten endast gällde i den kommun som de var skrivna för. Orrefors låg i Hälleberga kommun och Flygsfors i Madesjö. I Flygsfors behövdes en annan lösning och en ny konsumbyggnad började byggas. Arbetet utfördes av frivilliga under lediga stunder och drog därför ut på tiden. Det sägs att man var tvungna att använda ”kristidsfärg” som tog extra lång tid på sig att torka. Medan Flygsforsborna väntade på att affärsbyggnaden skulle bli klar inrättades en tillfällig försäljningslokal i ett av brukets gamla magasin.

En privat affär fanns också från cirka 1940 i ett hus som först var café. Denna låg på en tomt i början av samhället, men brann ner på 1970-talet. Den första konsumbutiken blev snart för liten och en nybyggnad av en större konsumbutik diskuterades många gånger. Något bygge blev först inte av på grund av att andra världskriget kom emellan. Efter kriget byggdes så den nya större konsumbyggnaden (15), som invigdes 1948. Denna affär blomstrade tills bruket gick i konkurs 1970, men levde kvar till 1986. Den privata affären lades ner några år tidigare än konsumbutiken.

Luffare

En ”luffare” hade ett sätt att leva och försörja sig om personen inte kunde, eller inte ville, anpassa sig till övriga samhället. Majoriteten var mycket fattiga, utan gård eller bostad. Luffarna gick runt mellan gårdarna och utförde enklare hantverk eller uppgifter. De kunde tillverka kvastar och vispar av björkris, pappersblommor, klippa siluetter eller göra ståltrådsarbeten, där vispen är den mest typiska. De kunde också utföra sysslor som slipning av knivar och saxar, sota eller hugga ved. En del luffare hade små lager av lättburna produkter – nålbrev, skosnören, brevpapper och dylikt – som de sålde, ”nasade”, i gårdarna. Axel Herman Karlsson var luffare och bodde i Flygsfors. Under några höstar på 1940-talet vandrade han upp till Stockholm för att jobba över vintern vid ett tegelbruk. Det tog honom ungefär 14 dagar att gå till Stockholm. När han kom hem igen berättade han vad han varit med om i huvudstaden.

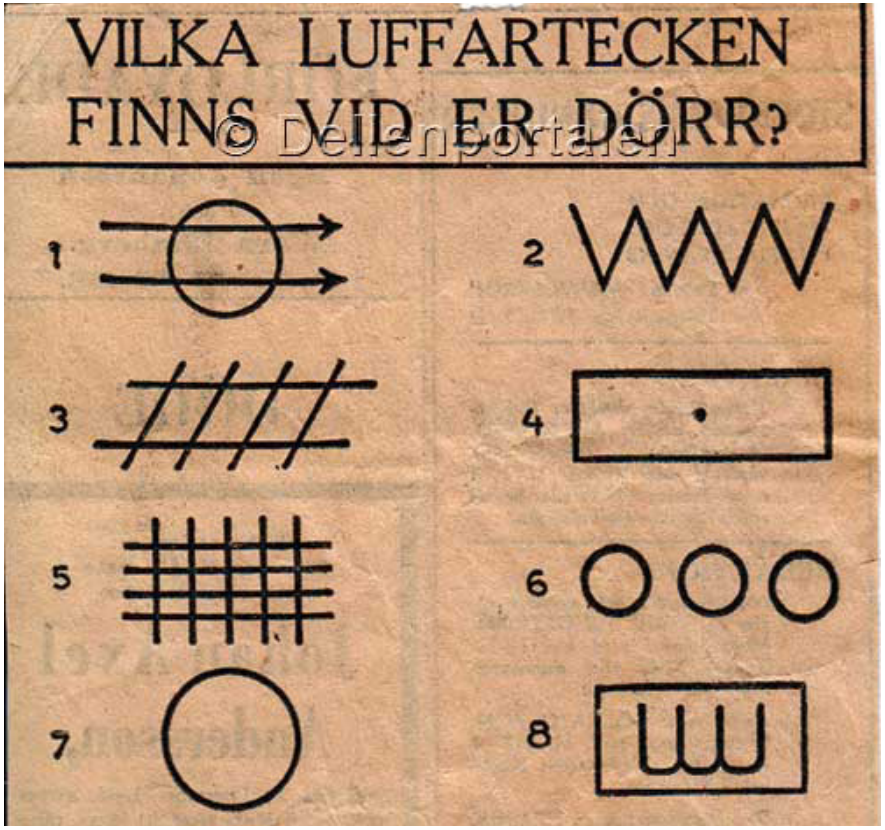
”Luffaryrket” utvecklades till följd av den så kallade lösdriverilagen som stiftades år 1885 och innebar att tiggeri blev förbjudet. Samtidigt instiftades en angiverilag som innebar att om personer gick runt och tiggde kunde de gripas och föras till arbetsanstalter. Manliga luffare fördes till Svartsjöanstalten utanför Stockholm. De kvinnliga luffarna, som bara var en bråkdel av de runt 200 000 personer som räknas som luffare under denna tidsepok, fördes till en anstalt utanför Landskrona i Skåne. För att undkomma att gripas började luffarna bland annat tillverka nyttoföremål i ståltråd, ”trådtjack” eller ”luffarslöjd”. Luffarna sov över i lador eller uthus. På vintern behövde de hitta varmare sovplatser och då kom de olika glasbruken väl till pass.

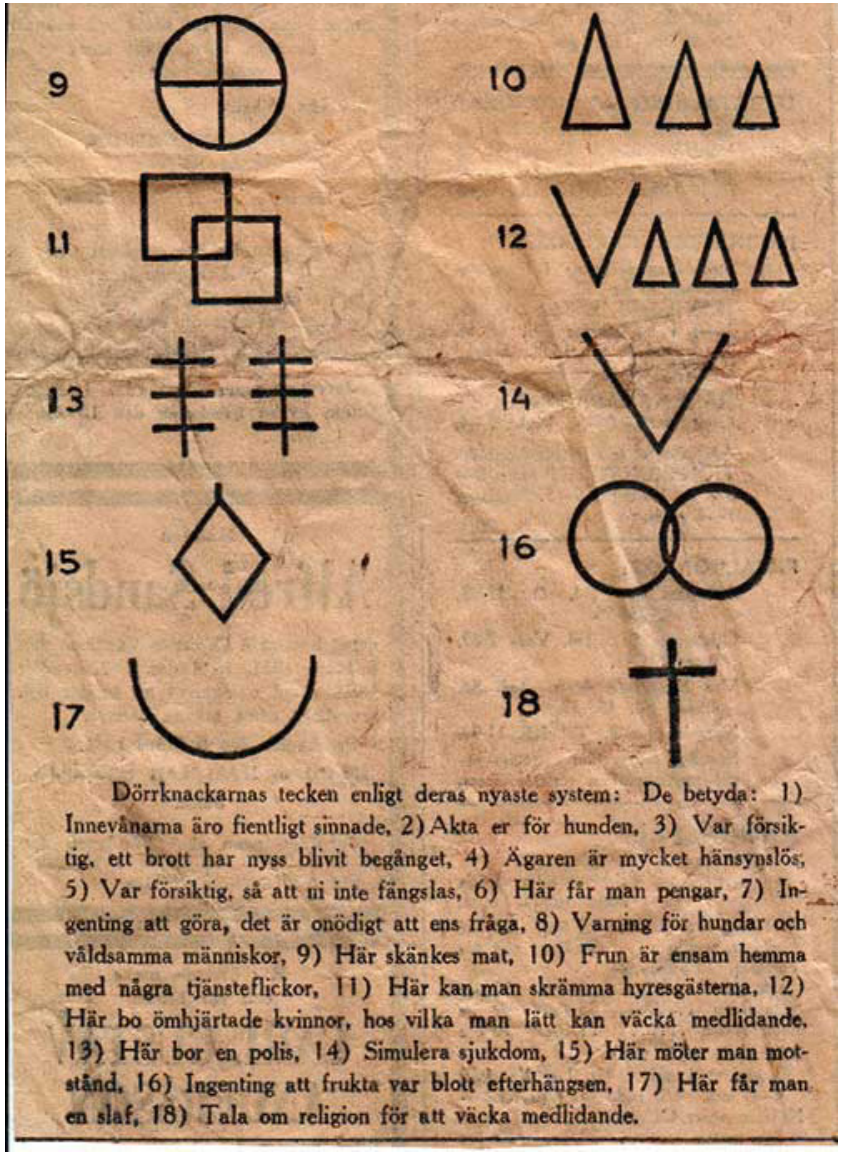
I denna lilla stuga ska en av Glasrikets mest kände luffare, Axel Herman, ha bott under några år. Foto Lennart Karlsson.

Från mitten av 1700-talet och hundra år framåt hade folkmängden fördubblats i Sverige. Antalet obesuttna – de som inte ägde någon mark – fyrdubblades. Bondesamhället försörjde nära 80 % av Sveriges befolkning under 1800-talet. I takt med att Sverige industrialiserades och urbaniserades blev jobben annorlunda. Luffarna hörde till de som inte passade in eller inte ville passa in. Därför började de ”gå på luffen”. Luffarperioden anses ha startat kring 1880 och tog slut vid 1950-talets mitt. Som mest fanns det cirka 250 000 luffare på en och samma gång. Luffarepokens början sammanfaller med den stora utvandringen till Amerika. Många som blev luffare ville utvandra, men kom av en eller annan anledning aldrig iväg.

Många av luffarna hade något psykiskt eller fysiskt handikapp som gjorde det svårt att få vanliga jobb. De ville inte ta emot den ”hjälp” som samhället erbjöd, till exempel att bo i fattigstugan. De så kallade skiftesreformerna som genomfördes i de flesta byar på landet under andra halvan av 1800-talet bidrog säkert också till att vissa blev luffare. Skiftena innebar att jorden delades upp så att varje bonde fick sina marker samlade runt sin gård. Gårdarna flyttades ut från de gamla bylägena och den gamla sociala struktur och den sociala omsorgen om medmänniskorna som hade funnits i byarna försvagades.

Ordet luffare kom i bruk på 1890-talet. Det har släktskap med det tyska verbet laufen, springa, det engelska loaf, driva (omkring) och latinets vagari. Det var från början huvudsakligen en nedsättande beteckning.

Flygsfors i framtiden

Här ges förslag på förhållningssätt inför framtiden för hur kulturmiljön ska bevaras och utvecklas.

Nybro kommun vill att kommunens kulturmiljöer ska bevaras och utvecklas så att kommande generationer kan ta del av dem. Under rubriken "bevara" anges vad vi är skyldiga att ta hänsyn till enligt lag. Under rubriken "utveckla" finns tips om hur viktiga kulturmiljöer kan utvecklas och förvaltas så att deras värden finns kvar för eftervärlden. Tipsen kan rikta sig till Länsstyrelsen, kommunen och/eller till dig som privatperson.

Läs mer tips om hur du kan vara med och utveckla kulturmiljöer under "Generella råd" i Kulturmiljöprogrammets inledningskapitel.

Bevara

Glashyttan (3), dispontentvillorna (8 och 9) samt Folkets Hus (14) ska betraktas som *särskilt värdefulla* enligt Plan- och bygglagens 8 kap. 13 § och 14 §.

Utveckla

Glashyttan är grundläggande för upplevelsen av bruksortens karaktär. Det är viktigt att ny bebyggelse placeras och utformas med hänsyn till hyttans dominerande läge och storlek i bruksorten. Hyttan bör underhållas, utvecklas och leva vidare med bevarad yttre karaktär, men kan få nytt innehåll och nya funktioner, även om dessa kan komma att kräva om-, till- och nybyggnader. Särskilt på hyttans norra sida skulle tillbyggnader sannolikt kunna ske utan att påverka ortens karaktär och kulturhistoriska värden. Den visuella kopplingen och öppna siktlinjer mellan bruksområdet och resten av bruksorten är viktiga att värna.

På arbetarbostäder från både järnbrukets och glasbrukets tid bör äldre detaljer som ursprungliga entréer, fönster och (flera) ytterdörrar behållas för att bibehålla byggnadernas karaktär. Tillbyggnader kan i princip ske, men ska anpassas till ursprunglig byggnadskropp vad gäller placering och skala.

De vattenanknutna miljöerna bör regelbundet ses över, röjas och vårdas så att de kan upplevas och förstås. Skyltningen bör ses över och göras tydlig.

Den gamla bytomten Flögstorp, nordost om Flygsfors bör inventeras avseende eventuella fornlämningar.

Referenser

Muntliga

Sonny Rosaner, Flygsfors

Läs mer/referenser

Järn, trä, glas och sedan… Flygsfors glasbruk 1888–1979, utgiven av I glasriket-människan-miljön-framtiden, ett studieprojekt inom ABF och Svenska fabriksarbetareförbundet i Kalmar och Kronobergs län, 1981.

Flygfors glasbruk - Kulturhistorisk guide i glasbruksmiljö, Susann Johannisson, Kalmar läns museum, utgiven av Länsstyrelserna i Kalmar och Kronobergs län, 2018.

Flygsfors - Kulturmiljöenheten projekt INVÄVA (Inventering och värdering av vattendragens kulturmiljöer), Länsstyrelsen i Kalmar län, (Susann Johannisson), 2015.

Flygsfors glasbruk från 1939 till nedläggningen 1970, Nils Rosander, Hembygdskrönika (Madesjö-Kristvalla-Örsjö hembygdsförening), 2001.

Artikel i Hembygdskrönika: år 2018

Madesjö sockens historia 2, 1962.

Industriarvsprojektet - Nybro kommuns industriarv, Kalmar läns museum, Lotta Lamke, rapport, nov 2007.

Sveriges bebyggelse: statistisk-topografisk beskrivning över Sveriges städer och landsbygd. Landsbygden, del III, Kalmar län, Sigurd Erixon (red),1958.

Det medeltida Sverige; Band 4 SMÅLAND 1: Möre: Norra och Södra Möre, Ferm Olle, Rahmqvist, Thor, Riksantikvarieämbetet, 1987.

Natur i Östra Småland, Markus Forslund (red), Länsstyrelsen i Kalmar, 1997.

Vägen som kulturarv - värdefulla vägar och vägmiljöer i Kalmar län, Christina Almqvist, Per Lindegård, Länsstyrelsen Kalmar län och Vägverket, 1999.

Kulturminnesvård i Nybro kommun, Nybro kommun 1988.

Övriga referenser

Nybrokunskap: www.nybrokunskap.se (Sök Flögstorp)
Fornminneskartan: www.raa.se/fornsok
Historiska kartor: www.lantmateriet.se, historiska kartor
https://sv-se.facebook.com/FlygsforsSamhallsforening/
http://www.flygsforsglasriket.se/page21.html